

Ονομάζομαι Ιωσήφ Κοέν. Γεννήθηκα στα Χανιά, στο νησί της Κρήτης στις 22 Δεκεμβρίου 1920. Το κανονικό μου όνομα είναι Κονέν και όχι Κοέν [...]

Το όνομα του πατέρα μου ήταν Μάρκος, και αυτός και ο πατέρας του ήταν γεννημένοι στην Κρήτη. Τη μητέρα μου τη λέγανε Ρικέτα Παπουσάδο. Ήμασταν τρία αγόρια και πέντε κορίτσια. [...] Όλοι εξοντώθηκαν στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μόνο εγώ επέζησα απ' όλους τους Εβραίους της Κρήτης, εκτός απ' αυτούς που έφυγαν από την Κρήτη πριν ξεσπάσει ο πόλεμος.

Έμαθα γράμματα στο Εβραϊκό σχολείο, αλλά τα μαθήματά μας ήταν στα Ελληνικά, όχι στα εβραϊκά. [...]

Εγώ δούλευα μηχανικός στην εφημερίδα «Νέα Εποχή». Μετά το σχολείο έμαθα μαραγκός, αλλά το 1938 παράτησα τη δουλειά και άρχισα να κάνω διάφορες χοντρές δουλειές. Σιγά-σιγά άρχισα να μαθαίνω από μηχανές, και όταν ξέσπασε ο πόλεμος το 1940 τότε πολύς κόσμος πήγε στο στρατό. Ένας από αυτούς ήταν ο μηχανικός μας. Και έτσι πήρα τη θέση του.

[...]

Ένα πρωί (ήταν του Σαββάτου), οι Γερμανοί χτυπήσανε σ' όλα τα σπίτια των Εβραίων. Ήταν πεντέξι Γερμανοί μπροστά από κάθε σπίτι. Φαίνεται ότι τους είχανε δώσει από τον δήμο κάποιο κατάλογο των Εβραίων. [...]

Χτυπήσανε την πόρτα μας και κατέβηκε η δεύτερη αδερφή μου. [...] Τότε ανέβηκα πάνω και βγήκα στην ταράτσα. Από κει πήδηξα στο διπλανό σπίτι και έπεσα στο σπίτι ενός Χριστιανού. Είχα ξεφύγει.

Είχα ξαναπάει σ' αυτό το σπίτι και οι άνθρωποι με κρύψανε. [...] Από κει που ήμουν κρυμμένος άκουγα τι γινότανε στο σπίτι μας γιατί ο τοίχος ήτανε δίπλα στην κουζίνα μας. Ένας έκλαιγε, άλλος έμπαινε, άλλος έβγαινε, και στο τέλος άρχισαν να κατεβαίνουν όλοι κάτω. Οι Γερμανοί ήταν κάτω κι άρχισαν να τους βγάζουν όλους έξω. Τους φωνάζανε έναν-έναν. Πρώτα τον πατέρα μου, μετά τη μητέρα μου και μετά τα παιδιά.

Ήρθε η σειρά μου και δεν ήμουνα εκεί. Ρωτήσανε τη μητέρα μου πού ήμουνα και αυτή ξαφνικά κατάλαβε πως είχα φύγει. Τους είπε ότι έλειπα, ότι ήμουνα σ' ένα χωριό. [...]

Βρήκα τον φίλο μου, τον λέγανε Νίκο Πολυχρονάκη. Χάρηκε που με είδε. Έμενε στη Νέα Χώρα, μια γειτονιά στα Χανιά. Έφερε μια μικρή νταμιτζάνα κρασί, με καλωσόρισε και μου είπε ότι μπορούσα να μείνω μαζί του όσο ήθελα, ότι δεν είχα να φοβηθώ τίποτα [...] Το άλλο πρωί, ήταν Κυριακή, κατεβαίνω από το μέρος που κοιμόμουνα και μου λέει ο φίλος μου: «Άκουσε, Ιωσήφ, είναι δύσκολα τα πράγματα, φοβάμαι». Είχανε βγάλει διαταγή οι Γερμανοί, ότι αν πιάσουνε Εβραίο σε σπίτι Χριστιανού, θα σκοτώνανε όλη την οικογένεια στο κατώφλι.

Ο φίλος μου είχε ένα συγγενή και αποφάσισε να τον ρωτήσει τι να κάνει. Κανονίσαμε να συναντηθούμε σ' ένα εστιατόριο στην παραλία. Όταν έφτασα στο εστιατόριο αυτοί είχαν ήδη καθίσει. Εγώ έκατσα σ' ένα άλλο τραπέζι και περίμενα να μάθω τι αποφασίσανε. Μου

παραγγείλανε φαγητό. Δεν κατάφερα να φάω, γιατί μπήκε στο εστιατόριο ένας τύπος που με ήξερε από πριν τον πόλεμο. Παλιά ήτανε λούστρος, αλλά από τότε που ήρθανε οι Γερμανοί κυκλοφορούσε με παπιγιόν. Ήταν άνθρωπος των Γερμανών. Με βλέπει και ρωτάει: «Πώς πάνε τα πράγματα;». Του απαντώ «Ποια πράγματα;». Έφυγε από την πίσω πόρτα. [...]

Είχα έναν άλλο φίλο, τον λέγανε Νίκο, κι έμενε έξω από την πόλη. [...] Με πήρε στο σπίτι του κι έμεινα μαζί του μια-δυο μέρες, και μετά μου είπε θα με στείλει σ' ένα χωριό που ήταν οι αντάρτες. [...]

Όταν έφτασα σ' αυτό το χωριό συνάντησα έναν καλόγερο. Τον ρώτησα για τον άνθρωπο που έπρεπε να βρω [...] Με ρώτησε αν ήθελα βοήθεια και του είπα ότι είμαι Εβραίος, ότι μόνο εγώ γλίτωσα απ' όλη την οικογένεια κι ότι ήθελα να πάω να βρω τους αντάρτες. Μου είπε ότι αυτό ήταν πολύ επικίνδυνο, γιατί την προηγούμενη μέρα ήρθαν οι Γερμανοί στο χωριό με σκυλιά. [...]

Εγώ όμως πήγα στο σπίτι του ανθρώπου που μου είχαν πει να βρω. Βρήκα τη γυναίκα του και της είπα ποιος μ' έστειλε και ότι είμαι Εβραίος. Μου είπε τα ίδια που μου είχε πει κι ο καλόγερος, ότι έπρεπε να γυρίσω πίσω. Μου είπε ότι ο άντρας της είναι στη δουλειά κι ότι θ' αργήσει και να μην τον περιμένω.

[...]

Πήγα πρώτα-πρώτα σ' ένα κουρέα και του είπα να με ξυρίσει, να μου κάνει καινούργιο κούρεμα και να μου ξυρίσει το μουστάκι, για να μη με γνωρίζει κανείς αμέσως. [...] Με ξύρισε και δεν ήθελε να μου πάρει λεφτά, εγώ όμως τον πλήρωσα.

Όταν έφυγα από εκεί συνάντησα κάποιον που η μάνα του δούλευε παλιά σ' ένα σπίτι Εβραίων. Ήθελε να με πάρει σπίτι του για τη νύχτα κι εγώ συμφώνησα, αλλά ήθελα πρώτα να πει κι η μάνα του το ναι. Συμφώνησε κι αυτή και πήγα στο σπίτι τους. Δεν μου έδωσαν τίποτα να φάω, μόνο τους ζήτησα να πλύνω τα πόδια μου. Έφυγα την άλλη μέρα στις πέντε το πρωί μαζί με το φίλο μου κι άρχισα να γυρνάω στη γειτονιά.

Το απόγευμα βρήκα έναν από τους παραγιούς του αδερφού μου που ήταν παπουτσή. Με πήρε σπίτι του αλλά εγώ δεν ήθελα να μπω αν δεν συμφωνούσε η μητέρα του. Είχανε μια κρυψώνα στο σπίτι, κάτω από το πάτωμα, ίσα-ίσα χωρούσε δυο ανθρώπους. Έμεινα εκεί.

[...]

Μετά από μερικές μέρες, μια νύχτα, άκουσα ενός τη φωνή από το δρόμο, και κατάλαβα ότι ήταν ένας από τους εργάτες στο τυπογραφείο. Τον φωνάξαμε μέσα στο σπίτι κι αυτός είπε ότι με ψάχνει το αφεντικό μου. Είχε μαθευτεί στην πόλη ότι είχα ξεφύγει από τους Γερμανούς.

[...]

Στο τέλος ήρθε ο ίδιος ο Πετράκης και με βεβαίωσε ότι δεν πρέπει να ανησυχώ. Μου είπε ότι ένας ξάδερφός μου είχε γλιτώσει κι αυτός, ο Ιάκωβος Ισχακής. Μου τον έφερε εκείνο το βράδυ. Μας παραγγείλανε φαγητό σ' ένα καλό εστιατόριο και το γκαρσόνι μας έφερε το φαΐ στο τυπογραφείο. Εκείνο το βράδυ κοιμήθηκα μαζί με τον ξάδερφό μου σ' ένα μαγαζί που ήταν παλιά τυπογραφείο.

[...]

Ο Μανόλης Πετράκης δεν έμενε στα Χανιά. Όταν άρχισε ο πόλεμος πήγε με την οικογένειά του στο χωριό Κολυμβάρι, περίπου 20 χιλιόμετρα από τα Χανιά. Με πήρε την άλλη μέρα στο σπίτι του. Έμεινα εκεί μερικές μέρες. Ένας γνωστός του έμενε σ' ένα μοναστήρι [...]

Έμεινα σε αυτό το μοναστήρι κάμποσες μέρες και μετά έπρεπε να πάω σ' ένα μέρος ψηλά στο βουνό, σ' ένα τυροκομείο. [...] Ήταν [εκεί] μια οικογένεια που δούλευε για τους Γερμανούς. Με πιάσανε και με ρωτήσανε ποιος είμαι. Τους δίνω την ταυτότητά μου, μια ταυτότητα που είχα βρει όταν τριγυρνούσα στην πόλη. [...] Τους είπα ότι ήμουν άρρωστος κι ότι με είχε στείλει ο πατέρας μου σ' ένα φίλο του στο βουνό να πάρω αέρα...

[...]

Πήγα ξανά στο μοναστήρι, στον άνθρωπο που με είχε κρατήσει εκεί. Δούλεψα μαζί του στα χωράφια μερικές μέρες, αλλά ήρθανε Γερμανοί στην περιοχή [...] Έφυγα και πήγα στο Κολυμπάρι, στο σπίτι του Μανόλη Πετράκη.

Μετά από μερικές μέρες αποφάσισε να με πάει σ' ένα άλλο χωριό, σ' ένα γνωστό του που ήταν πλούσιος. [...] Δούλεψα στα χωράφια αυτού του ανθρώπου. Στο σπίτι του ερχόταν συχνά ένας Γερμανός μάγειρας, γιατί αυτός ο άνθρωπος είχε καλό κρασί. Ο Γερμανός με ρώτησε τι δουλειά είχα εκεί. [...]

Ξαναγύρισα στου Πετράκη. Δεν είχα παπούτσια κι αποφάσισα να πάω στην πόλη, στον συνεταίρο του αδελφού μου (που ήταν Χριστιανός) και να τον παρακαλέσω να μου δώσει ένα ζευγάρι παπούτσια και να του δώσω το μισό μαγαζί – μισό μαγαζί για ένα ζευγάρι μονάχα. [...] Τον παρακάλεσα να μου δώσει ένα ζευγάρι παπούτσια αλλά αυτός δεν μου έδινε. Έμεινα στην πόλη. Όλοι μου δώσανε από κάτι. Περπατούσα ξυπόλητος.

[...]

Πήγα σε μια αποθήκη κι έσπασα την πόρτα. Μου δώσανε μια κουβέρτα και πήγαινα στην αποθήκη να κοιμηθώ. [...]

Κοντά στην αποθήκη ήταν ένα καφενείο. Μπήκα κι έκατσα. Εκεί ήρθαν άνθρωποι που με γνώρισαν, γιατί το καφενείο ήταν κοντά στην Οβραϊκή. Δεν με καταδώσανε στους Γερμανούς.

Πέρασαν οι μέρες και άρχισα να κοιμάμαι σε μια βάρκα. Φοβόμουν να πάω να κοιμηθώ στην αποθήκη. Έπαιρνα μια βάρκα από το λιμάνι, την έβγαζα λίγο έξω κι έριχνα άγκυρα. Η βάρκα σταματούσε κι εγώ έμενα μέσα όλη νύχτα. Το πρωί την έβαζα πίσω στη θέση της. [...]

Μια νύχτα μ' έπιασε τέτοιος πονόδοντος που νόμιζα ότι θα σκάσω. Το πρωί σηκώθηκα και πήγα στον κουρέα και του είπα για το δόντι μου. Τι να' κανα; Πήγε και το είπε σ' ένα γείτονα που ήταν οδοντίατρος, κι αυτός συμφώνησε να μου βγάλει το δόντι. Δεν είχα λεφτά να τον πληρώσω, αλλά έκανα ότι βάζω το χέρι στην τσέπη για να τον πληρώσω, αλλά δεν ήθελε να πάρει λεφτά. Μου είπε να πάω στο καλό και να προσέχω.

[...]

Μετά από δυο μέρες ήρθε ο Μανόλης Πετράκης και μου είπε ότι, αν τριγυρνάω στην πόλη, τότε αργά ή γρήγορα κάποιος μπορεί να με καταδώσει στους Γερμανούς. Τότε πήγα ξανά στο σπίτι του και έμεινα εκεί 9 μέρες. Τότε έφτασαν τρεις αντάρτες στο χωριό. Ένας απ' αυτούς ήταν αξιωματικός, τον έλεγαν Μαζουράκη. Του είπανε για μένα κι αυτός συμφώνησε

να με πάρει μαζί του. Ο Πετράκης μου ετοίμασε μερικά ρούχα, φαγητό, μου 'δωσε και λεφτά, και φύγαμε.

[...]

Με πήγανε μέχρι το αρχηγείο τους και είδα τον καπετάνιο. Όταν έμαθε ότι είμαι Εβραίος, με ρώτησε γιατί ήρθα μόνος μου και πού ήταν οι υπόλοιποι. Του τα είπα όλα. Έμεινα μαζί τους. [...] Είχαν ανάγκη να τυπώσουν διάφορα πράγματα. Με πήγανε αμέσως σ' ένα τυπογραφείο, σ' ένα μέρος που ήτανε μακριά, ακριβώς πάνω από τα Χανιά. Τύπωνα προκηρύξεις – δεν είχαν εφημερίδα. [...]

Δούλεψα εκεί αρκετό καιρό, δεν θυμάμαι πόσο ακριβώς, μέχρι που έφυγαν οι Γερμανοί απ' όλη την Κρήτη, εκτός απ' τα Χανιά και τα γύρω βουνά, που τα κρατούσαν ακόμα. Κρατούσαν και το λιμάνι της Σούδας. [...]

Στο μεταξύ, ο Μανόλης Πετράκης είχε γυρίσει στα Χανιά. Είχε επισκευάσει το τυπογραφείο και είχε αρχίσει να δουλεύει. Μετά τον πόλεμο εγώ γύρισα να δουλέψω μαζί του. Ο Πετράκης δεν είχε σπίτι να μείνει στα Χανιά. Ήθελε να πάρει ένα από τα σπίτια των Εβραίων. Εγώ ήθελα να του δώσω το δικό μου σπίτι [...]

Judith Humphrey (μετάφραση Τίνα Λεντάρη)

«Εμμανουήλ Πετράκης.
Η μαρτυρία για τη γενναιότητά του από τον Ιωσήφ Κονέν»

Ελλωτία, τ. 3,

Χανιά 1994